

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.42

БРІНЦОВ А.І.

ПОНЯТТЯ КОДИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті досліджено поняття кодифікації аграрного законодавства України та її характерні особливості. Вибір теми зумовлений відсутністю наукових напрацювань у зазначеному напрямі. З огляду на перспективи проведення кодифікації аграрного законодавства в Україні, окремо з'ясовано її місце серед форм систематизації законодавства. Автором розкрито зміст кодифікації аграрного законодавства України та запропоновано власне визначення цього поняття.

Ключові слова: *аграрне законодавство; кодифікація; поняття кодифікації аграрного законодавства.*

В статье исследовано понятие кодификации аграрного законодательства Украины и ее характерные особенности. Выбор темы обусловлен отсутствием научных разработок именно в этом направлении. Учитывая перспективы проведения кодификации аграрного законодательства в Украине, отдельно выяснено ее место среди форм систематизации законодательства. Автором раскрыто содержание кодификации аграрного законодательства Украины и предложено собственное определение этого понятия.

Ключевые слова: *аграрное законодательство; кодификация аграрного законодательства; понятие кодификации аграрного законодательства.*

The article deals with the concept of codification of Ukrainian agrarian legislation and its characteristic features. The choice of the theme is due to the lack of scientific developments in this direction. Taking into account the prospects of codification of agricultural legislation in Ukraine, its place among the forms of systematization of the legislation has been determined. The author discloses the content of the codification of the agrarian legislation of Ukraine and proposes the definition of its concept.

Key words: *agrarian legislation; codification of the agrarian legislation; concept of codification of the agrarian legislation.*

Вступ. Питання реформування та вдосконалення чинного аграрного законодавства шляхом його кодифікації є запорукою інтенсивного розвитку вітчизняного сільського господарства, а тому не втрачає своєї актуальності протягом усього часу становлення та розвитку незалежної України. Кодифікація аграрного законодавства України є складним, цілісним і багатограним процесом, докладне вивчення якого потребує формування чіткого уявлення про обсяг і зміст основоположного поняття «кодифікація аграрного законодавства», а також з'ясування його характерних особливостей.

Наукове дослідження кодифікації законодавства, у тому числі й кодифікації аграрного законодавства України, здійснювалося багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема: С.С. Алексєєвим, Є.А. Гетьманом, В.М. Єрмоленком, В.П. Жушманом, Р. Кабріяком, Д.А. Керімовим, Н.М. Пархоменко, Є.В. Погореловим, О.Я. Рогачем, А.М. Статівкою, В.Ю. Уркевичем, В.З. Янчуком та ін. Проте, незважаючи на часте оперування цією правовою категорією в юридич-

© БРІНЦОВ А.І. – аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука (Національний університет біоресурсів і природокористування України), головний консультант судді (Верховний Суд України)

ній науці, аналіз наукових праць, присвячених кодифікації, свідчить про відсутність усталеного розуміння її змісту та характерних особливостей. Не знайшло відображення в сучасних наукових розробках і комплексне дослідження поняття кодифікації аграрного законодавства України, що зумовлює актуальність пошуку у відповідному напрямі.

Постановка завдання. Метою цієї статті є формулювання поняття кодифікації аграрного законодавства України, встановлення її ключових особливостей і розкриття змісту деяких із них.

Результати дослідження. В юридичній енциклопедії поняття «кодифікація» (пізньолат. *codificatio*, від лат. *codex*, стовбур, пень; навощена дощечка для письма, книга і ...*ficatio*, від *facio* – роблю) тлумачиться як спосіб упорядкування законодавства, забезпечення його системності та узгодженості; одна з форм систематизації законодавства, у процесі якої до проекту створюваного акта включаються чинні норми і нові норми, які вносять зміни в регулювання певної сфери суспільних відносин [1, с. 139].

Водночас автори вітчизняних підручників з теорії права кодифікацію найчастіше розглядають як форму докорінного перероблення чинних нормативних актів у певній сфері відносин, спосіб якісного упорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості й компактності, звільнення нормативного масиву від застарілих норм, що не виправдали себе [2, с. 411], або як створення нового, вдосконаленого, об'єднаного загальним предметом правового регулювання, нормативно-правового акта на основі старих нормативних актів шляхом часткової або значної зміни їхнього змісту (усуненням дублювання, розбіжностей і суперечностей, їх узгодженням, заповненням прогалин, звільненням від застарілих і неефективних норм, виробленням нових) [3, с. 380].

На основі аналізу запропонованих визначень можна виокремити першу ключову особливість кодифікації аграрного законодавства – наявність у змісті характерних ознак систематизації або належність до форм її вираження.

Так, у радянській юридичній літературі правова категорія систематизації розглядалася переважно у двох формах: інкорпорації та кодифікації [4, с. 26]. На сьогодні усталеним є погляд, що поряд із кодифікацією систематизація, тобто діяльність, спрямована на впорядкування та вдосконалення законодавчих і підзаконних актів, зведення їх в єдину внутрішню узгоджену систему, здійснюється в таких формах, як: облік, інкорпорація та консолідація. Обліком нормативно-правового матеріалу є письмове чи автоматизоване фіксування виданих нормативно-правових актів; інкорпорація – це поєднання та розміщення нормативно-правових актів повністю або частково в тому чи іншому порядку в збірники чи зібрання після певного технічного опрацювання без зміни їх змісту; консолідацією ж визнається подолання розрізненості нормативно-правових актів, виданих у різний час щодо того самого предмета правового регулювання, шляхом їх поєднання в єдиний укрупнений нормативно-правовий акт з усуненням повторень і суперечностей без зміни змісту [3, с. 379–380]. Проте на відміну від інших форм систематизації, кодифікацію прийнято розглядати як її найбільш ефективну, дієву, але водночас і найбільш складну форму. З цього приводу С.С. Алексєєв зазначав, що кодифікація – це систематизаційна робота більш високого рівня, ніж інкорпорація, оскільки під час кодифікації здійснюється якісне перероблення чинних юридичних норм, усуваються розбіжності, дублювання, протиріччя й прогалини у правовому регулюванні, скасовуються неефективні та застарілі норми [5]. У процесі кодифікації з'являються нові елементи системи права – правові норми і навіть інститути, що принципово відрізняє кодифікацію від інших форм систематизації; на відміну від результатів інших видів систематизації кодифікаційний акт не тільки впорядковує чинне законодавство, а і якісно його вдосконалює, методологічно «ушляхетнює» [6, с. 321].

Можна зробити висновок про загальне наукове визнання істотних переваг кодифікації порівняно з іншими формами систематизації щодо системного якісного впорядкування законодавства та його вдосконалення. Аналогічні позиції були обґрунтовані представниками аграрно-правової науки, з-поміж яких можна назвати, наприклад, В.П. Жушмана і О.М. Савельєву. Ці дослідники, вивчаючи наукові основи систематизації аграрного законодавства, зазначали, що з усіх видів та способів систематизації чинного законодавства, у тому числі й аграрного, саме кодифікація є ключовою ланкою вдосконалення механізму правового регулювання, яка забезпечує високу сутність його удосконалення, сприяє його вивченню і застосуванню [7, с. 15]. Водночас попри єдність юристів-аграрників у поглядах щодо доцільності проведення кодифікації аграрного законодавства України науковці наполягають на необхідності його попередньої систематизації, зокрема, шляхом інкорпорації (видання систематизованого збірника «Аграрне законодавство України») [8, с. 86–87; 9, с. 99] або шляхом поєднання різних форм систематизації і дотримання

черговості їх застосування за схемою: «облік – інкорпорація – консолідація – кодифікація аграрного законодавства» [10, с. 13].

Ми дотримуємося, загалом, позиції, що проведення систематизації в будь-якій її формі є винятково позитивним явищем для систем вітчизняного права і законодавства.

Проте, розглядаючи запропоновані моделі систематизації аграрного законодавства, варто зважати на кілька істотних для їх розуміння обставин.

По-перше, незважаючи на належність кожної із зазначених форм до родового явища систематизації, кожна з них є самостійним цілісним процесом, доцільність застосування конкретного з яких повинна бути зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, з-поміж яких можна виокремити рівень якості та дієвості актів аграрного законодавства, кількість цих актів, стан розвитку аграрних суспільних відносин, визначеність щодо суб'єктного складу з проведення систематизації, встановлення її орієнтовної складності та оцінки можливих корисних наслідків тощо. Перед цими формами систематизації стоять різні завдання, об'єднані загальним спрямуванням на впорядкування чинного законодавства в єдину систему [11, с. 232].

Тобто, на наше переконання, вибір форми систематизації аграрного законодавства не повинен зумовлюватися послідовністю чи альтернативністю застосування, а має залежати від нагальних завдань відповідної систематизації, зумовлених об'єктивним станом чинного аграрного законодавства та спрямованих на подолання його проблем і досягнення відповідних суспільно корисних наслідків.

По-друге, варто зважати на те, що систематизація може бути офіційною, як наприклад, кодифікація, консолідація, офіційна інкорпорація, чи неофіційною (наприклад облік, інкорпорація), що реалізується суб'єктами без відповідних повноважень поза межами їхньої компетенції, результати якої мають довідково-інформаційний характер [12, с. 37–38]. Так, офіційна інкорпорація та консолідація аграрного законодавства як запропоновані передумови його кодифікації можуть бути здійснені винятково уповноваженими органами в межах спеціальної процедури, яка передбачає, передусім, вияв ініціативи, створення та офіційне прийняття відповідних систематизованих актів аграрного законодавства (зокрема, інкорпорованого чи консолідованого характеру), наявність яких свідчатиме про завершеність такої систематизації. Тому, беручи до уваги раціональне співвідношення обсягу необхідних організаційних дій і витрачених ресурсів з їх можливими суспільно корисними наслідками, вважаємо, що практична реалізація такої моделі систематизації аграрного законодавства є малоімовірною.

Крім того, як слушно зазначав В.М. Єрмоленко, навіть незалежно від обсягу змісту поняття «аграрне законодавство» стає зрозумілою нереальність його інкорпорації через надмірну кількість аграрних нормативно-правових актів та їх швидку мінливість [13, с. 45].

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне застосування деяких елементів запропонованих форм систематизації кодифікатором під час здійснення кодифікації аграрного законодавства – в необхідному обсязі, залежно від посталих тактичних завдань.

Водночас представники наукової спільноти, у тому числі й автори розглянутої «ступінчатої» моделі систематизації аграрного законодавства, не позбавлені можливості самостійно здійснювати неофіційні систематизації аграрного законодавства та публікувати відповідні результати, які стануть незамінною допомогою у проведенні повної кодифікації аграрного законодавства України надалі. Гідними прикладами подібних систематизацій, на наш погляд, є довідник з актуальних питань аграрно-правової науки [14; 15], а також розроблений професорами А.М. Статівкою і В.Ю. Уркевичем проект закону України «Про сільське господарство» [16].

Відтак кодифікація аграрного законодавства є довершеною формою впорядкування аграрного законодавства України і зведення його в цілісну логічно зумовлену систему, тобто органічно акумулює в собі визначальні ознаки систематизації.

Проте на відміну від інших форм систематизації в кодифікації, як слушно зауважив С.С. Алексєєв, упорядкування нормативного матеріалу досягається в рамках особливого, найбільш високого різновиду правотворчості, де вона виходить далеко за межі систематизації і є головним шляхом розвитку й удосконалення права, підвищення його рівня, культури та ефективності [17, с. 492–493]. У результаті кодифікації змінюється сама основа правового регулювання, тому, на думку О.Ф. Скакун, вона справедливо вважається формою нормотворчості [3, с. 380].

В юридичній літературі правотворчість прийнято розглядати як правову форму діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни і скасування юридичних норм. Залежно від обраного критерію вона має розгалужену видову диференціацію та поділяється, наприклад, за способом створення норм на: санкціонування норм органами державної влади, прийняття нор-

мативно-правових актів (договорів) суб'єктами правотворчої діяльності та надання рішенням органів державної влади загальнообов'язкового значення; за суб'єктами: на правотворчість народу (проведення референдуму), правотворчість представницького органу державної влади – парламенту; делеговану правотворчість як нормотворчу діяльність уповноважених органів державної влади, правотворчість, здійснювану за дорученням вищого представницького органу державної влади, правотворчість органів місцевого самоврядування, локальну правотворчість; за юридичною силою актів: на законотворчість, підзаконну правотворчість тощо [2, с. 359–360].

Таким чином, спрямованість кодифікації аграрного законодавства, крім загального впорядкування аграрного законодавства і зведення його в логічно зумовлену систему, на перероблення чинного аграрного нормативно-правового матеріалу, його безпосереднє змістовне опрацювання, зокрема, зміну чи скасування чинних, а також створення нових аграрно-правових норм, свідчить про наявність у її складі ознак правотворчості, що є наступною ключовою особливістю цієї кодифікації.

Водночас такий взаємозв'язок кодифікації аграрного законодавства із правотворчістю дає підстави для виокремлення відповідних особливостей кодифікації аграрного законодавства, тобто похідних від правотворчості.

Так, по-перше, оскільки аграрне законодавство є галуззю національного законодавства України, кодифікація якого, передусім, передбачає опрацювання і перероблення чинних аграрних законів, то незалежно від обраної форми відповідного кодифікованого акта ця кодифікація за своєю правовою природою є законотворчістю і має здійснюватися в межах законодавчого процесу; по-друге, така офіційна діяльність повинна здійснюватися винятково спеціально уповноваженим суб'єктом – кодифікатором; по-третє, на нашу думку, проведенню складної і багатогранної кодифікації аграрного законодавства має передувати розроблення відповідної теоретичної концепції тощо.

Крім того, викладене дозволяє припустити, що стверджувати про імперативну належність кодифікації аграрного законодавства до форм систематизації чи видів правотворчості не є доцільним, – вона є синтезом спеціальних дій у визначеній послідовності, прийомів і засобів, спрямованих на впорядкування, вдосконалення, розвиток і реформування аграрного законодавства, тобто є унікальним комплексним правовим явищем, що становить органічну сукупність позитивних ознак двох самостійних правових категорій – систематизації та правотворчості. Як явище, яке поєднує в собі ознаки систематизації і правотворчості, кодифікація аграрного законодавства одночасно опрацьовує як визначені норми права, що регулюють аграрні відносини, так і форму їх зовнішнього вираження – відповідні нормативно-правові акти аграрного законодавства.

Переходячи до безпосереднього визначення поняття кодифікації аграрного законодавства, варто відзначити, що аналіз відповідних авторських поглядів, викладених у спеціальних теоретико-правових наукових дослідженнях, свідчить про розбіжність у розумінні цього правового явища.

Так, узагальнюючи здобутки радянської теорії права у праці, присвяченій питанням кодифікації і законодавчої техніки, Д.А. Керімов зазначав, що завданням кодифікації є внутрішнє опрацювання чинного законодавства шляхом зведення його в єдину логічну систему, а кодифікаційний процес розглядав як діяльність відповідних державних органів із зовнішнього та внутрішнього опрацювання й удосконалення чинного законодавства з метою зведення його в єдину логічну систему і створення нового об'єднаного законодавчого акта, який замінює собою раніше прийняті й застосовувані правові норми [4, с. 33, 35]. У своїх більш пізніх працях Д.А. Керімов зазначив, що кодифікація передбачає таке впорядкування законодавчого матеріалу, яке спрямоване на його перероблення шляхом усунення повторів, протиріч, заповнення прогалів, перетворення характеру та спрямування матеріалу, чим максимальною мірою забезпечується внутрішня узгодженість, цілісність, системність і повнота правового регулювання відповідних суспільних відносин [18, с. 167].

О.Я. Рогач категорію «кодифікація» розглядав у двох площинах: як самостійну галузь науки, що розвивається на емпіричному рівні, і як вид, форму правотворчої діяльності, яка здійснюється на науковій основі. Здійснюючи аналіз кодифікаційної діяльності, вчений наголосив, що кодифікація як найбільш досконала форма систематизації законодавства сприяє посиленню стабільності законодавства, ліквідації колізій, створенню чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативних актів, і є правовим фундаментом для побудови укрупнених нормативних блоків, кодифікаційних систем, у процесі здійснення якої стає можливим розв'язання таких взаємопов'язаних завдань – удосконалення і змісту, і форми законодавства, а також забезпечення його відносної стабільності [19, с. 9–10].

На думку Н.М. Пархоменко, кодифікація є формою правової діяльності, яка має змішаний характер, адже поєднує ознаки правотворчості (прийняття, зміна, призупинення дії або скасування

ня правових норм) та систематизації (впорядкування вже чинних нормативно-правових приписів за допомогою внесення змін і доповнень до змісту правового акта), кінцевим результатом якої є створення єдиного (нового чи оновленого) юридично й логічно цілісного, внутрішньо узгодженого нормативно-правового акта (кодекс, статут, основи, положення та н.). Учена визначає, що кодифікація – це важлива передумова забезпечення якості та ефективності правового регулювання суспільних відносин, усунення прогалин і суперечностей у праві, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві та в державі, загалом, становлення та розвитку національної правової системи шляхом удосконалення законодавства [20, с. 11].

Французький професор Р. Кабріак у праці «Кодифікації», виходячи з розуміння кодексу як сукупності розрізаних правових норм, зведених у форму єдиного цілого, наводить досить лаконічне і вичерпне визначення кодифікації – діяльність з надання правовим нормам такої форми, в якій вони стають єдиним цілим. Беручи за основу зазначене розуміння кодифікації, науковець спрямував її докладне вивчення за двома напрямками: феномену кодифікації та її техніки [21, с. 108–109].

У вітчизняній монографії, присвяченій теоретичним основам систематизації та кодифікації законодавства, кодифікація визначена дослідниками як така форма його систематизації, що передбачає системне впорядкування відповідних юридичних норм у рамках правових інститутів, закріплення галузевої структури законодавства та розвиток правових інститутів і галузей законодавства як органічних складників єдиної системи законодавства шляхом уніфікації положень чинних нормативно-правових актів однакової юридичної сили і зведення їх до єдиного кодифікаційного акта [22, с. 81–82].

Є.А. Гетьман пропонує розглядати кодифікацію як форму систематизації, що здійснюється уповноваженими органами державної влади у процесі законотворчості й підзаконної нормотворчості, результатом чого стає прийняття нового, як за формою, так і за змістом, кодифікаційного нормативно-правового акта (кодекс, основи законодавства, регламент, статут, правила та ін.) [23, с. 9].

Натомість у монографії Є.В. Погорелова, присвяченій дослідженню особливостей кодифікаційної діяльності, остання визначена вченим як зумовлений потребами спільного розвитку та системністю права, здійснюваний на основі певних принципів правотворчий процес з перероблення змісту і форми групи чинних нормативно-правових приписів, їх узгодження та об'єднання в єдиному кодифікованому акті з метою вдосконалення законодавства [24, с. 50–51].

Водночас у спеціальних аграрно-правових дослідженнях, присвячених питанням розвитку та вдосконалення аграрного законодавства України, вивчення кодифікації, як убачається, здійснювалося на основі найбільш слушних, на думку відповідних науковців, концепцій, запропонованих теорією права. Наприклад, І.В. Духневич зазначала, що кодифікація – це форма докорінного перероблення чинних нормативних актів, спосіб якісного впорядкування аграрного законодавства, забезпечення його узгодженості й компактності, а також «розчищення» нормативного масиву, звільнення від застарілих норм та норм, які не виправдали себе [25, с. 88].

Варто звернути увагу на те, що зміст розглянутих наукових праць свідчить про переповнення наукового доробку, поряд із загальним поняттям «кодифікація» такими поняттями, як кодифікаційний процес, кодифікаційна діяльність, кодифікаційна техніка тощо, часто ототожнені, межі та зміст кожного з яких визначено доволі абстрактно, що створює потенційні труднощі для розуміння змісту кодифікації аграрного законодавства України. Спостерігаються й інші поняття, але, не вдаючись до ґрунтовного пошуку в цьому напрямі, який переважно є прерогативою науки теорії права, ми схилиємося до необхідності загального розмежування запропонованих категорій.

Так, етимологія слова «процес» розкриває його як послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; це хід розвитку чого-небудь або сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку. Відповідно слово «діяльність» розуміється як застосування своєї праці до чого-небудь або робота, функціонування якоїсь організації, установи тощо [26, с. 1179, 306].

Свого часу колектив авторів монографії «Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка», в якій кодифікаційна діяльність розглядалася як упорядкування чинного законодавства, зведення законодавчих актів, що регулюють визначений вид суспільних відносин, у певну систему й усунення протиріччя між ними, слушно зазначив, що в загальному процесі прийняття кодифікаційного акта кодифікаційна діяльність здійснюється переважно на стадії розроблення його проекту [22, с. 167, 145].

Організація кодифікаційної діяльності та послідовність її здійснення розглядалися вченими також як складники процесу систематизації [27, с. 56].

Отже, спираючись на зазначене, вважаємо, що кодифікаційний процес і кодифікаційна діяльність є взаємоповнюючими родовими структурними елементами цілісного явища кодифікації аграрного законодавства, причому діяльність розкриває її творчий складник, а процес визначає «процесуальний» характер цієї кодифікації. За таких умов кодифікаційна діяльність – це творча робота відповідних суб'єктів кодифікації аграрного законодавства, спрямована на реалізацію відповідних завдань і досягнення окресленої мети, тобто безпосередня робота з упорядкування та перероблення сукупності чинних нормативно-правових актів, які регулюють аграрні суспільні відносини, зведення їх у цілісну, логічно зумовлену систему, опосередковану розробленим проектом кодифікованого акта аграрного законодавства.

Кодифікаційна діяльність (у тому числі під час проведення кодифікації аграрного законодавства України), як слушно зазначав Є.А. Гетьман, здійснюється шляхом використання законодавцем, а також іншим уповноваженим на те органом відповідної кодифікаційної техніки, тобто особливого різновиду нормотворчої техніки, який включає до свого складу відповідні методи, засоби, процедури, правила і прийоми, до яких належать, зокрема, правові конструкції, юридичні презумпції, правові фікції, дефініції, кодифікаційна термінологія, символи тощо, кожен з яких спрямований на створення досконалого кодифікаційного документа [28, с. 130, 141].

Натомість кодифікаційний процес, на наш погляд, слід розуміти як сукупність дій, здійснюваних у встановленій правотворчим процесом послідовності та спрямованих на реалізацію кодифікації аграрного законодавства і прийняття відповідного нового кодифікованого акта. Цей процес охоплює всі стадії проведення цієї кодифікації, зокрема реалізацію відповідної ініціативи, визначення її суб'єктного складу, організацію й послідовність здійснення кодифікаційної діяльності, прийняття розробленого кодифікованого акта аграрного законодавства тощо.

За таких обставин пропонуємо розмежовувати поняття «кодифікація аграрного законодавства України» та «кодифікаційна діяльність» і «кодифікаційний процес»: перше є загальним родовим поняттям, зміст якого охоплює обсяг змісту двох останніх понять.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що кодифікація аграрного законодавства України є самостійним довершеним комплексним правовим феноменом, який органічно поєднує ознаки систематизації і правотворчості, а саме – це сукупність дій, які здійснюються у встановленій законодавчим процесом послідовності та спрямовані на реалізацію спеціально уповноваженим суб'єктом творчої роботи з упорядкування та перероблення (зміну чи скасування) чинних аграрних нормативно-правових актів, а також розроблення нових аграрно-правових приписів і зведення їх у цілісну, логічно зумовлену систему шляхом розроблення та прийняття структурованого кодифікованого акта аграрного законодавства (Аграрного кодексу України), спрямованого на розвиток, удосконалення й посилення стабільності регулювання сфери аграрних суспільних відносин.

Спроба визначення поняття кодифікації аграрного законодавства України та її ключових особливостей, покладена в основу цієї статті, є лише частиною докладного дослідження загального механізму здійснення цієї кодифікації та основою для подальших наукових розробок.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т 3. – 792 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
4. Керимов Д.А. Кодификация и законодательная техника / Д.А. Керимов. – М. : Госюриздат, 1962. – 104 с.
5. Теория государства и права : [учебник для вузов] / [С.С. Алексеев, С.И. Архипов, Г.В. Игнатенко и др.] ; отв. ред. В.Д. Перевалов. – 3-е изд. измен. и доп. – М. : Норма, 2004. – 496 с.
6. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад., АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

7. Жушман В.П. Наукові основи систематизації аграрного законодавства / В.П. Жушман, О.М. Савельєва // Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Вип. 1(2), 2012. – С. 1–17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nlu.org.ua/download/el_zbirk/1.2012/Zyshman.pdf.
8. Коваленко Т.О. Систематизація аграрного законодавства України / Т.О. Коваленко // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., присвяченої 80-річчю д.ю.н., проф., акад. АПрН України В.З. Янчука, Київ, 26–27 травня 2005 р. ; під ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила. – К. : Магістр–XXI сторіччя, 2005. – С. 85–87.
9. Марченко С.І. Систематизація аграрного законодавства України в сучасних умовах: стан, тенденції та перспективи / С.І. Марченко // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 року) : зб. наук. пр. ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2012. – С. 98–100.
10. Духневич І.В. Розвиток аграрного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / І.В. Духневич ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 19 с.
11. Гетьман Є.А. Кодифікація як форма систематизації законодавства України / Є.А. Гетьман // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Вип. 99. – Харків, 2008. – С. 228–236.
12. Систематизація законодавства України : проблеми та перспективи вдосконалення : [монографія]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.
13. Єрмоленко В.М. Об'єктивні передумови і напрями удосконалення сучасного аграрного законодавства / В.М. Єрмоленко // Досвід і проблеми вдосконалення екологічного законодавства : матеріали Міжнар. круглого столу, присвяченого 15-річчю початку підготовки фахівців у галузі правознавства в НГУ, 14 груд. 2012 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 44–49.
14. Єрмоленко В.М. Аграрно-правова наука : актуальні питання : [довідник] / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, І.М. Заріцька. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – Частина 1. – 204 с.
15. Єрмоленко В.М. Аграрно-правова наука : актуальні питання : [довідник] / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, І.М. Заріцька. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – Частина 2. – 350 с.
16. Статівка А.М. Про проект закону України «Про сільське господарство» / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 104–110.
17. Алексеев С.С. Собрание починений : в 10 т. [+ Справоч. том]. / С.С. Алексеев. Проблемы теории права : Курс лекций. – М. : Статут, 2010. – Т. 3. – 781 с.
18. Керимов Д. А. Проблемы общей теории государства и права / Д.А. Керимов. – М. : Современный Гуманитарный Университет, 2000. – 179 с.
19. Рогач О.Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Я. Рогач ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
20. Пархоменко Н.М. Кодифікація законодавства : теоретико-історичні аспекти / Н.М. Пархоменко // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 07/2005. – № 3. – С. 7–12.
21. Кабрияк Р. Кодифікації / Р. Кабрияк ; пер. с фр. Л.В. Головка. – М. : Статут, 2007. – 476 с.
22. Кодифікація законодавства України : теорія, методологія, техніка / [Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова, М.О. Теплюк, Л.В. Гульченко, В.І. Риндюк] ; за заг. ред. О.І. Ющика. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 208 с.
23. Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України : поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Є.А. Гетьман ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 20 с.
24. Погорелов Є.В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : [монографія] / Є.В. Погорелов. – Х. : НікаНова, 2012. – 167 с.
25. Духневич І. Перспективи систематизації аграрного законодавства / І. Духневич // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 1 (57). – С. 85–92.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
27. Систематизація законодавства України : проблеми та перспективи вдосконалення : [монографія]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.
28. Гетьман Є.А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки / Є.А. Гетьман // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Вип. 17. – Х. : Право, 2009. – С. 130–142.